

اقتصاد کشاورزی و توسعه، سال بیست و یکم، شماره ۸۳، پاییز ۱۳۹۲

بررسی و ارزیابی سیاستهای حمایت از کلزا در ایران

غلامرضا یآوری*، الهه آجودانی**، محمد خالدی***

تاریخ دریافت: ۹۰/۱۲/۶ تاریخ پذیرش: ۹۱/۹/۲۶

چکیده

مطالعه حاضر با هدف بررسی شاخصهای حمایتی تولید محصول کلزا در استان گلستان با داشتن بیشترین سطح زیر کشت به عنوان نماینده تولید در کشور، طی دوره ۱۳۸۲-۱۳۸۶ انجام گرفته است. به این منظور تأثیر مداخلات دولت به صورت یارانه‌های پرداختی و مالیاتهای دریافتی در تولید کلزا با استفاده از ماتریس تحلیل سیاستی (PAM) در قالب شاخصهای حمایتی بررسی شد. نتایج شاخصهای ضریب حمایت اسمی از محصول، ضریب حمایت اسمی از نهاده و ضریب حمایت مؤثر در دوره مورد نظر نشان داد که به نهاده‌های تولید، یارانه تخصیص داده شده، اما بر ارزش افزوده تولید کلزا طی دوره ۱۳۸۲-۱۳۸۵ مالیات غیر مستقیم وضع شده است. علاوه بر این، در سال ۱۳۸۶ مجموع آثار مداخله دولت در بازار محصول و بازار نهاده به نفع تولیدکنندگان کلزا بوده است. همچنین نتایج پژوهش نشان داد که سیاستهای گذشته و

*استادیار گروه اقتصاد کشاورزی دانشگاه پیام نور (نویسنده مسئول) e-mail: gh_yavari@pnu.ac.ir

**دانشجوی کارشناسی ارشد اقتصاد کشاورزی دانشگاه پیام نور تهران

e-mail: elhamajoudani@yahoo.com

***استاد یار گروه اقتصاد کشاورزی دانشگاه پیام نور تهران e-mail: M_khaledi2002@yahoo.com

جاری بخش کشاورزی ایران در راستای توسعه سطح زیر کشت و تولید از راه دخالت هر چه بیشتر در ساز و کار بازار و ایجاد انحراف در قیمت نهاده‌ها و ستانده‌های کشاورزی بوده، در حالی که عملاً این سیاستها در جهت بهبود سطح زیر کشت و عملکرد موفق نبوده است. با توجه به یافته‌های پژوهش پیشنهاد می‌شود که در نحوه اعطای یارانه به تولیدکنندگان محصولات زراعی تجدیدنظر و در جهت حذف یارانه‌های اضافی اقدام شود. همچنین با توجه به سطح زیر کشت گندم دیم، در افزایش عملکرد آن از طریق توصیه‌های کارشناسی و یا تخصیص بهینه نهاده‌ها و عوامل تولید اقدام شود.

طبقه بندی JEL: F40

کلیدواژه‌ها:

شاخصهای حمایتی، ماتریس تحلیل سیاستی، کلزا

مقدمه

روغن‌ها و چربیها یکی از مهمترین منابع غذایی انسان به شمار می‌آیند و پس از هیدروکربونها دومین منبع تأمین انرژی در تغذیه انسان هستند که مصرف آنها برای تأمین اسیدهای چرب ضروری و انرژی اهمیت فراوان دارد. در ایران با توجه به روند فزاینده سرانه مصرف (از سال ۱۳۴۰ تا ۱۳۸۶ مصرف سرانه از ۲/۵ کیلوگرم به ۱۸/۵ کیلوگرم افزایش داشته است) و رشد جمعیت، وابستگی به واردات روغن روز به روز بیشتر شده و نیاز به روغن خوراکی از ۵۰ هزار تن در سال ۱۳۴۰ به ۱/۵ میلیون تن در سال ۱۳۸۶ رسیده است (شیرانی راد و دهشیری، ۱۳۸۶). روند تولید، مصرف و واردات روغن نباتی طی این دوره گویای آن است که جمعیت کشور به ۳/۳ برابر، مصرف سرانه روغن به ۶/۶ برابر و مصرف روغن نباتی به ۲۲ برابر افزایش یافته و واردات روغن سالانه به حدود یک میلیون تن، واردات کنجاله به ۱/۲ میلیون تن و صرف اعتبار ارزی برای خرید اقلام فوق بالغ بر ۸۰۰ میلیون دلار می‌باشد (شیرانی راد و دهشیری، ۱۳۸۶). با گذشت زمان، تولید روغن به ازای هر نفر در دنیا به ۶/۳ و در ایران به

بررسی و ارزیابی سیاستهای ..... .

۱۳۶۶ رسیده است. ادامه روند موجود تا ۱۰ سال آینده چیزی جز افزایش مصرف به ۲۴ کیلوگرم، افزایش روغن مصرفی به میزان ۱/۶ میلیون تن، افزایش نیاز کنجاله تا ۲/۵ میلیون تن و نیاز ارزی واردات روغن و کنجاله با قیمتهای فعلی جهانی تا نزدیک به ۱/۴ میلیارد دلار نخواهد بود (شیرانی راد و دهشیری، ۱۳۸۶). به همین دلیل در سالهای اخیر تولید محصولات روغنی در اولویت برنامه‌های وزارت جهاد کشاورزی قرار گرفته است. با توجه به محدود بودن عوامل تولید، برای استفاده بهینه از این عوامل و دستیابی به حداکثر تولید، می‌باید توسعه سطح زیر کشت و افزایش تولید محصولات روغنی در مناطق مختلف بر اساس اصل مزیت نسبی صورت گیرد.

سیاستهای حمایتی از جمله مهمترین سیاستهای اقتصادی در بخش کشاورزی کشورهای توسعه یافته و در حال توسعه به شمار می‌روند. امروزه اهمیت و جایگاه منحصر به فرد بخش کشاورزی در قالب کارکردهای سنتی و متداول آن همچون تأمین مواد غذایی و مواد خام صنایع، صادرات، ارزآوری و اشتغال نه تنها تضعیف نشده بلکه در روند توسعه برنامه‌ریزی و اقتصاد کشورهای پیشرفته بیش از پیش تقویت شده است (مؤسسه پژوهشهای برنامه‌ریزی و اقتصاد کشاورزی، ۱۳۸۴). این امر به ویژه از نظر کیفی و سطح حمایت کشورهای گوناگون از بخش کشاورزی چشمگیر بوده به گونه‌ای که دامنه حمایت از بخش کشاورزی - حتی در کشورهای توسعه نیافته - نه تنها کاهش نیافته، بلکه تقویت شده و تنوع حمایتها نیز همواره افزایش یافته است (مهربانیان و مودنی، ۱۳۸۷).

سیاستهای حمایتی عبارت است از اقداماتی که دولت به منظور اثرگذاری مستقیم و غیرمستقیم بر روند تولیدات بخش کشاورزی، بازار رسانی داخلی و خارجی و بهبود درآمد تولیدکنندگان اجرا می‌نماید. به طور عام سیاستگذاران برای باز توزیع مازاد اجتماعی، سیاستهایی را بر اساس ابزارهای حمایتی برای دخالت دولت شناسایی و تدوین می‌کنند. دلایل اساسی دولت در استفاده از ابزارهای دولتی شامل تثبیت عرضه محصولات تولیدی بخش، تثبیت تقاضای محصولات تولیدی بخش، تثبیت قیمت محصولات تولیدی بخش، تثبیت

اقتصاد کشاورزی و توسعه - سال بیست و یکم، شماره ۸۳

درآمد تولیدکنندگان بخش، تنظیم بازار، تشویق تولید، تشویق صادرات، محدودیت تولید، تشویق و یا محدود نمودن استفاده از نهاده‌های خاص، تشویق فرایند تعدیل ساختاری و رسیدن به توسعه پایدار می‌باشد (خیر اندیش، ۱۳۸۵). بنابراین با توجه به توضیحات ارائه شده در مورد سیاستهای حمایتی می‌توان در یک تقسیم بندی کلی، سیاستهای حمایتی از دانه‌های روغنی را که در بخش کشاورزی اجرا می‌شود، شامل سیاست بازرگانی، سیاست مالی، سیاست ارزی و پولی، مدیریت عرضه و تقاضای محصولات، عرضه خدمات عمومی و زیربنایی دانست (رحیمی، ۱۳۷۹). گفتنی است که در بین کشورهای جهان، ژاپن از کشورهایی است که حمایت شدیدی از بخش کشاورزی خود انجام می‌دهد که اهداف مهم آن به سمت افزایش سطح درآمدهای کشاورزی، تثبیت قیمتهای تولیدکننده و مصرف کننده و بهبود امنیت غذایی جهت گیری شده است که در این میان برنج بیشترین یارانه را (بیش از نیمی از یارانه‌های تولیدی) به خود اختصاص داده است (رضایی، ۱۳۸۸).

این تحقیق تلاش می‌کند روند تغییرات سیاستهای حمایتی از دانه‌های روغنی در ایران را با تأکید بر محصول کلزا مورد ارزیابی و تجزیه و تحلیل قرار دهد. چنین تحلیلهایی سیاستگذار را در جریان کم و کیف و روند تغییرات حمایتی داخلی از بخشهای تولید و مصرف کشاورزی به ویژه محصول کلزا قرار می‌دهد و امکان مقایسه ایران با کشورهای منطقه از نظر سطح حمایت از بخش کشاورزی را در راستای دستیابی به هدفهای سند چشم انداز ۲۰ ساله کشور فراهم می‌آورد. در این باره گفتنی است با توجه به اینکه پیوستن ایران به سازمان تجارت جهانی موضوعی است که از دیرباز مورد توجه اقتصاددانان و سیاستگذاران کشور بوده است، در موافقت نامه کشاورزی دور اور و گوئه سازمان تجارت جهانی کاهش حمایتی داخلی مهمترین بخش تعهدات کاهشی ذکر شده است (سلامی و اشراقی، ۱۳۸۰). در زمینه سیاستهای حمایتی، مطالعات و پژوهشهایی در داخل و خارج از کشور انجام شده که در ادامه به برخی از آنها اشاره شده است:

بررسی و ارزیابی سیاستهای ..... .

کوبورسی (Kubursi, 2005) معتقد است دولتها کوشیده اند تا با اعمال سیاستهایی چه به صورت مستقیم، مانند تعیین قیمت تضمینی و تثبیتی محصولات و پرداخت یارانه به نهاده‌هایی همچون کود شیمیایی، سموم، ماشین آلات، و چه به صورت غیر مستقیم از طریق اعمال سیاستهای متفاوت نرخ ارز، پرداخت یارانه به اعتبارات بخش کشاورزی و اعمال محدودیتهای گمرکی و تعرفه‌ای بر محصولات و نهاده‌های وارداتی، از بخش کشاورزی حمایت نمایند تا از این طریق به منظور دستیابی به اهدافی چون افزایش درآمد تولید کنندگان، افزایش تولید، کنترل نوسانات شدید قیمت مواد غذایی به نفع مصرف کنندگان، افزایش صادرات محصولات کشاورزی و حمایت از محصولات استراتژیک داخلی در مقابل محصولات رقیب وارداتی بهره ببرند.

براکوئاریوا (Bracovariva, 2008) در پژوهشی اثر انحرافات سیاستهای کشاورزی را بر شکاف بهره‌وری محصول برنج در ۳۳ کشور تولید کننده این محصول بررسی کرده است. پس از توجه به تفاوت کشورها در زیرساخت‌ها، سرمایه انسانی و درجه آزادی تجاری، این پژوهش نشان می‌دهد که حمایت و یارانه بسیار زیاد در کشورهای توسعه یافته و از سویی، وضع مالیات بر تولید برنج در کشورهای فقیر، وسیعتر شدن شکاف بهره‌وری بین کشورهای ثروتمند و فقیر را موجب شده است.

وزارت جهاد کشاورزی (۱۳۸۲) در مطالعه‌ای مزیت نسبی، اشتغال زایی، و ارزیابی گروهی از محصولات منتخب بخش کشاورزی شامل ۸ محصول زراعی و ۱۰ محصول باغی را برای سال ۱۳۷۷-۱۳۸۸ مورد بررسی قرار داده است. در این مطالعه با استفاده از رهیافت ماتریس تحلیل سیاستی، مزیت نسبی محصولات مورد مطالعه از دیدگاه توسعه صادرات برای سه بازار هدف یعنی کشورهای آسیایی میانه، کشورهای حوزه خلیج فارس و کشورهای اروپایی ارزیابی شده است. نتایج حاصل از این مطالعه نشان می‌دهد که در طول دوره مورد بررسی بازار نهاده برای تمام محصولات مورد مطالعه به جز گندم و چای از طرف دولت مورد

حمایت قرار گرفته و ایران در صادرات محصولات کشاورزی به کشورهای حاشیه خلیج فارس به طور عمده از مزیت نسبی برخوردار است.

جیران و مهربانیان (۱۳۸۴) در پژوهشی جامع، به بررسی کامل فرایندهای سیاستهای کشاورزی در ایران و مختصری از تجربه دیگر کشورهای جهان از سال ۱۳۲۷ (سال آغاز برنامه اول هفت ساله عمرانی) تا برنامه چهارم توسعه جمهوری اسلامی پرداختند. در پایان این مطالعه بر ضرورت متنوع سازی سیاستهای حمایتی، به عنوان پیشنهادی برای سیاستگذاران آینده بخش کشاورزی، تأکید شده است.

ثاقب (۱۳۸۴) در پژوهشی سیاستهای حمایتی در بخش کشاورزی را با استفاده از مدل ماتریس تحلیل سیاستی مورد بررسی قرار داد. نتایج این مطالعه نشان داد که طی دوره ۱۳۷۸-۱۳۸۱ مجموع آثار مداخله دولت در فرایند تولید محصول کیوی به نفع تولید کنندگان در بازار داخلی بوده است، اما باعث کاهش مزیت نسبی و سود احتمالی این محصول شده است. لذا سیاستهای اعمالی دولت به ویژه در زمینه بازار فروش محصول در راستای توسعه صادرات و ارز آوری کیوی نبوده است.

بستاکی (۱۳۸۱) در پژوهش خود به بررسی آثار سیاستهای مداخله مستقیم دولت در قیمتگذاری محصولات زیر بخش دام و طیور از جنبه سنجش مقدار حمایت از این محصولات پرداخته است. کالاهای مورد بررسی سه محصول مهم این بخش یعنی گوشت گاو، گوشت مرغ و تخم مرغ می باشد. ابزار مورد استفاده، نرخ حمایت اسمی و مؤثر بوده که با استفاده از داده های موجود در دستگاہهای ذیربط محاسبه شدند. نتایج به دست آمده نشان می دهد که نرخهای حمایت در طول سالهای مختلف نوسان دارد و بنابراین بهتر است که به جای مقادیر مطلق این نرخها در یک سال مشخص روند آنها در طول یک دوره زمانی مورد توجه قرار گیرد. همچنین مقادیر نرخهای حمایت اصلی، بسته به نرخ ارز مورد استفاده برای محاسبه آنها متفاوت است و این نرخها در گزینه نرخ واقعی ارز دارای مقادیر بیشتری در مقایسه با نرخ اسمی ارز است. افزون بر این، میانگین نرخ حمایت مؤثر در مورد همه کالاها مثبت بوده است

بررسی و ارزیابی سیاستهای ..... .

و در این میان، به ترتیب گوشت گاو بیشترین و تخم مرغ کمترین مقدار نرخ حمایت اسمی و مؤثر را داشته‌اند.

با توجه به مطالعات ذکر شده و نتایج آنها مشاهده می‌شود که حمایتها در داخل کشور به جز در مواردی بسیار محدود نتوانسته انتظارات را برآورده سازد و لذا بازنگری در سیاستهای موجود ضروری به نظر می‌رسد. این وضعیت به خصوص در مورد فعالیتهای قیمتی حادث می‌نماید. در مورد مطالعاتی که در خارج از کشور در ارتباط با موضوع این تحقیق انجام گرفته، می‌توان گفت که مطالعات در کشورهای کمتر توسعه یافته حاکی از ناکامی کامل سیاستهای حمایتی بوده که می‌تواند به علت نبود ساختارهای مناسب اجرایی در این کشورها و الگوبرداری چشم بسته از کشورهای پیشرفته باشد. در عین حال مشاهده می‌گردد که در بین این مطالعات، مطالعه ای که به طور مستقیم به بررسی سیاستهای حمایتی دانه‌های روغنی پردازد وجود ندارد. لذا با توجه به بار سنگین هزینه‌های اجرای این سیاستها و وابستگی کشور به تولید دانه‌های روغنی در جهت کاهش واردات، مطالعه حاضر به بررسی این موضوع پرداخته است.

روش تحقیق

روش محاسبه قیمت‌های اجتماعی یا سایه ای نهاده‌ها و منابع

الف) نهاده‌های قابل تجارت: نهاده‌هایی هستند که در بازار بین‌المللی قابل مبادله‌اند و قابلیت جابه‌جایی دارند؛ مانند: کودشیمیایی و سموم، ماشین‌آلات و بذر. قیمت نهاده و محصولات قابل تجارت وارداتی بر اساس قیمت سیف (CIF) و برای کالاهای صادراتی بر اساس قیمت فوب (FOB) و با اعمال نرخ ارز مؤثر محاسبه می‌شود. هزینه‌های حمل و توزیع به قیمت کالاهای وارداتی اضافه و از کالاهای صادراتی کسر خواهد شد.

قیمت سایه‌ای کود شیمیایی: برای برآورد قیمت سایه‌ای کود شیمیایی قیمت وارداتی کود به عنوان قیمت سایه‌ای منظور شده است. در این تحقیق میزان کود ورودی به کشور از پایگاه اینترنتی گمرک جمهوری اسلامی ایران اخذ گردید.

قیمت سایه‌ای سموم: با توجه به اینکه طی سالهای اخیر دولت یارانه ای برای سموم پرداخت نمی‌کند، قیمت سایه‌ای آن با قیمت بازاری مساوی است.

قیمت سایه‌ای ماشین‌آلات: سوخت تنها بخشی از هزینه ماشین‌آلات است که برای آن یارانه پرداخت می‌شود که در این تحقیق قیمت جهانی گازوئیل به عنوان قیمت سایه‌ای آن در نظر گرفته شد.

قیمت سایه‌ای بذر: قیمت سایه‌ای بذر با قیمت بازاری آن مساوی در نظر گرفته شد. (ب) نهاده‌های غیر قابل تجارت: یا منابع داخلی نهاده‌هایی هستند که قابل عرضه در بازارهای بین‌المللی نمی‌باشند؛ مانند: زمین، آب، نیروی کار.

زمین: بالاترین نرخ اجاره بهای زمین به عنوان قیمت سایه‌ای زمین در نظر گرفته می‌شود.

آب: با توجه به اینکه این استان دارای مشکل کم‌آبی می‌باشد، بنابراین، فروشندگان سعی می‌کنند آب را با بالاترین قیمت ممکن به فروش برسانند؛ لذا قیمت سایه‌ای آب معادل نرخ آب در بازار در نظر گرفته می‌شود.

نیروی کار: دستمزد نیروی کار معادل دستمزد بالاترین فعالیت در نظر گرفته شده است که در این تحقیق دستمزد فعالیت ساختمانی به عنوان قیمت سایه‌ای آن فرض شد.

(ج) قیمت سایه‌ای محصول: برای تعیین قیمت سایه‌ای کلزا میزان و ارزش واردات آن از سالنامه آماری گمرک استخراج و بر اساس آنها محاسبه گردید.

(د) نرخ ارز مؤثر: برای محاسبه نرخ ارز مؤثر از ارزش برابر قدرت خرید (P.P.P) استفاده شد:

$$RER=ER \times PT/NT$$

بررسی و ارزیابی سیاستهای .....

در رابطه فوق RER نرخ واقعی ارز (تعادلی)، ER نرخ اسمی ارز (از اطلاعات منتشر شده در پایگاه اینترنتی بانک مرکزی جمهوری اسلامی حاصل می شود)، PT شاخص قیمت‌های داخلی (قیمت مصرف کننده در ایران) و NT شاخص قیمت‌های خارجی (شاخص قیمت مصرف کننده آمریکا) می باشد.

شاخصهای تحلیل سیاستی

۱. هزینه منابع داخلی (DRC): $DRC = G / (E - F)$

اگر $DRC > 1$ باشد، نشان می دهد که منطقه مورد نظر فاقد مزیت نسبی است و اگر $DRC < 1$ باشد، منطقه مورد نظر در تولید محصول دارای مزیت نسبی است.

۲. هزینه به منفعت اجتماعی (SCB): $SCB = (F + G) / E$

اگر مقدار این شاخص کوچکتر از یک باشد، آنگاه تولید و صادرات محصول از لحاظ اجتماعی مقرون به صرفه است و اگر بزرگتر از یک باشد از لحاظ اجتماعی مقرون به صرفه نمی باشد.

۳. ضریب حمایت اسمی از نهاده‌ها (NPIC): $NPIC = B / F$

اگر این شاخص کوچکتر از یک باشد، آنگاه از بازار نهاده‌های قابل مبادله حمایت می شود و اگر بزرگتر از یک باشد، این حمایت صورت نمی گیرد.

۴. حمایت اسمی از بازار محصول (NPC): $NPC = A / E$

چنانچه این شاخص بزرگتر از یک باشد، از بازار فروش محصول حمایت می شود و چنانچه این شاخص از یک کوچکتر باشد از بازار فروش محصول حمایت نمی شود بلکه انحراف بازار باعث کاهش قیمت‌های فروش می شود.

۵. حمایت مؤثر از محصول (EPC): $EPC = (A - B) / (E - F)$

از طریق این ضریب می توان آثار مداخله های دولت را در بازار محصول ونهاده به طور همزمان بررسی کرد. اگر EPC کوچکتر از یک باشد، مجموع آثار مداخله دولت در بازار محصول و بازار نهاده به زیان تولید کننده و اگر بزرگتر از یک باشد، به نفع تولید کننده است.

۶. سودآوری خالص اجتماعی (NSP): $NSP = (E - F - G) \cdot Y$

اگر این مقدار کوچکتر از صفر باشد تولید و صادرات محصول در شرایط رقابت آزاد سودآور نیست و همچنین اگر محصول وارداتی باشد نشان می دهد که واردات محصول بر تولید آن در داخل ارجحیت دارد. چنانچه این شاخص بزرگتر از صفر باشد تولید داخلی و صادرات آن سودآور است و بر واردات آن ارجحیت دارد.

۷. نسبت هزینه بازاری (PCR): $PCR = \frac{C}{A - B}$

این شاخص بیانگر آن است که سیستم تا چه اندازه می تواند برای نهاده های داخلی (با در نظر گرفتن نرخ بازگشت نرمال برای سرمایه) پرداخت نماید و همچنان قدرت رقابت داشته باشد. شاخصهای PCR هر چه کوچکتر باشند، نشان دهنده توانایی رقابت بیشتر محصول است.

۸. ضریب سود (PC): $PC = \frac{D}{H} = \frac{A - B - C}{E - F - G}$

شاخص ضریب سود، ضریبی است که به مراتب کاملتر از شاخص EPC می باشد، زیرا روی هم رفته اثر سیاستها را مد نظر قرار می دهد. در واقع این ضریب نشان می دهد که سود بازاری تا چه حد نسبت به سود سایه ای افزایش داشته است. اگر این نسبت کوچکتر از یک باشد بیانگر آن است که اثر انتقالی سیاستها منجر به کاهش سود بازاری شده است.

۹. نسبت یارانه به تولید کنندگان (SRP): $SRP = \frac{L}{E} = \frac{D - H}{E}$

این شاخص که به وسیله نسبت انتقال خالص سیاستی (L) به درآمد بر حسب قیمت سایه ای نشان داده می شود، بیانگر نسبتی از درآمد و قیمت جهانی است که در صورت جایگزین کردن مجموعه سیاستهای محصولی و کلان به وسیله یک سیاست یارانه ای یا مالیاتی

بررسی و ارزیابی سیاستهای .....

قابل تأمین است. هر چه شاخص SRP کوچکتر باشد نشاندهنده اخلاص کمتر در سیستم کشاورزی است و احتمال سودآور بودن فعالیت تولید کننده در شرایط رقابت (تجارت) آزاد بیشتر است.

$$UC_D = \frac{B+C}{A} \quad 10. \text{ شاخص توان رقابت داخلی } (UC_D):$$

این شاخص نشان می‌دهد که آیا تولید کننده داخلی در شرایط فعلی و با وجود انحراف در قیمت محصول و نهاده‌ها قادر به رقابت در بازار داخلی است و از تقسیم هزینه بازاری نهاده‌ها بر درآمد بازاری به دست می‌آید اگر مقدار این شاخص کوچکتر از واحد باشد تولید کننده در تولید محصول خود دارای توان رقابت هزینه ای داخلی است. مقدار بزرگتر واحد شاخص مذکور بیانگر آن است که تولید کننده دارای توان رقابت هزینه ای داخلی نمی‌باشد و مقدار واحد این شاخص نیز نقطه سر به سر را نیز نشان می‌دهد.

$$UC_X = \frac{B+C}{E} \quad 11. \text{ شاخص توان رقابت صادراتی } (UC_X):$$

این شاخص مبین آن است که آیا محصول تولیدی در شرایط فعلی و با صرف نهاده‌ها با قیمت داخلی (که ممکن است دارای انحراف باشد) توان رقابت در بازارهای جهانی را دارد؟ اگر مقدار شاخص کمتر از واحد باشد زارع در تولید محصول خود دارای توان رقابت هزینه ای صادراتی است. مقدار بزرگتر از واحد شاخص مذکور عدم توان رقابت هزینه ای جهانی را نشان داده و مقدار واحد آن نیز نقطه سر به سر در رقابت هزینه ای صادراتی را ارائه می‌دهد.

اطلاعات مورد استفاده در این پژوهش به صورت اسنادی و میدانی از منابع اطلاعاتی مختلف مانند وزارت جهاد کشاورزی، پایگاه اینترنتی فائو، OECD، انجمن صنفی صنایع روغن نباتی ایران، بانک مرکزی، سازمان حمایت از تولید کننده و مصرف کننده و مرکز پژوهشهای مجلس اخذ گردید. همچنین اطلاعات مربوط به هزینه تولید محصولات کشاورزی به صورت میدانی و نمونه گیری تصادفی از بین ۸۳ باغدار استان گلستان طی سالهای ۱۳۸۲-۱۳۸۶ جمع آوری شد.

نتایج و بحث

نتایج محاسبه ماتریس تحلیل سیاستی برای سالهای مختلف تولید محصول کلزا برای استان گلستان - به عنوان نماینده ایران در کشت این دانه روغنی - در جدول ۲ نشان داده شده است.

جدول ۲. ماتریس تحلیل سیاستی محصول کلزا طی سالهای ۱۳۸۲ تا ۱۳۸۶ (ریال)

سود	هزینه		درآمد	نوع قیمت	سال
	نهاده‌های داخلی	نهاده‌های قابل تجارت			
۲۱۱۰۱۶۷/۲	۳۶۴۶۰۳۰	۷۲۴۳۶۲/۸	۶۴۸۰۵۶۰	قیمت بازاری	۱۳۸۲
۱۹۱۱۶۸۸/۷	۳۹۲۶۰۸۹/۶	۱۹۱۲۴۸۱/۶	۷۷۵۰۲۵۹/۹	قیمت سایه ای	
۱۹۸۴۷۸/۵	(۲۸۰۰۵۹/۶)	(۱۱۸۸۱۱۸/۸)	(۱۲۶۹۹۹۹/۹)	میزان انحراف	
۳۰۳۳۸۱۶/۱	۲۶۶۸۰۱۰	۶۳۸۹۲۳/۹	۶۳۴۰۷۵۰	قیمت بازاری	۱۳۸۳
۸۴۲۸۰۲۵/۳	۲۹۴۲۲۲۲	۱۹۴۲۳۲۴/۱	۱۰۷۵۳۲۵۹/۴	قیمت سایه ای	
(۵۳۹۴۲۰۹/۲)	(۲۷۴۲۱۲)	(۱۳۰۳۴۰۰/۲)	(۴۴۱۲۵۰۹/۴)	میزان انحراف	
۳۶۶۵۰۷۷/۵	۵۸۳۹۱۴۰	۹۱۸۲۶۲/۵	۱۰۴۲۲۴۸۰	قیمت بازاری	۱۳۸۴
۲۴۲۵۶۲۲/۸	۶۳۳۸۶۸۹/۲	۴۷۳۱۸۱۰/۹	۱۳۴۹۶۱۲۲/۹	قیمت سایه ای	
۱۲۳۹۴۵۴/۷	(۴۹۹۵۴۹/۲)	(۳۸۱۳۵۴۸/۴)	(۳۰۷۳۶۴۲/۹)	اثر اختلافات	
۱۴۲۲۳۲۰/۲	۴۶۹۹۲۶۰	۷۱۱۰۴۹/۸	۶۸۳۲۶۳۰	قیمت بازاری	۱۳۸۵
۱۴۷۲۸۴۴	۵۱۸۰۲۰۰/۸	۱۷۶۸۷۵۸/۸	۸۴۲۱۸۰۴/۶	قیمت سایه ای	
(۵۰۵۲۳/۸)	(۴۸۰۹۴۰/۸)	(۱۰۵۷۷۰۹)	(۱۵۸۹۱۷۴/۶)	اثر اختلافات	
۳۲۴۹۷۹۹/۵	۴۱۱۹۹۰۰	۷۷۲۴۲۰/۵	۸۱۴۲۱۲۰	قیمت بازاری	۱۳۸۶
۲۹۴۹۶۱۳/۸	۴۵۱۵۵۳۲/۸	۱۷۰۸۶۰۹/۷	۹۱۷۳۷۵۶/۳	قیمت سایه ای	
۳۰۰۱۸۵/۷	(۳۹۵۶۳۲/۸)	(۹۳۶۱۸۹/۲)	(۱۰۳۱۶۳۶/۳)	اثر اختلافات	

مأخذ: یافته‌های تحقیق - اعداد منفی در داخل پرانتز نشان داده شده اند.

بر اساس جدول ۲ در سال ۱۳۸۲ کلیه هزینه‌های قابل مبادله و غیرقابل مبادله به قیمت بازاری معادل ۴/۳ میلیون ریال و درآمد بازاری محصول معادل ۶/۵ میلیون ریال بوده است. در این حالت آثار ناشی از تولید در سال ۱۳۸۲ معادل ۵/۸ میلیون ریال و درآمد سایه ای محصول معادل ۷/۷ میلیون ریال بوده است. آثار ناشی از مداخلات دولت حذف نشده است و

بررسی و ارزیابی سیاستهای .....

تولید کننده از سود مثبت به میزان ۲/۱ میلیون ریال برخوردار می‌باشد. بنابراین امکان ادامه فعالیت توسط تولید کننده وجود داشته است. بر اساس سطر سوم جدول ۲ هزینه سایه ای نهاده‌ها و عوامل در واقع وضعیت درآمد و هزینه‌های تولید کننده را در شرایط تجارت آزاد نشان می‌دهد که از سود مثبت برخوردار بوده است. سطر چهارم جدول، انحراف قیمت‌های بازاری از قیمت‌های واقعی (سایه ای) را نشان می‌دهد. میزان انحراف درآمد بازاری از درآمد سایه ای منفی بوده و نشان می‌دهد که تولید کننده در سال ۱۳۸۲ بر اثر دخالت دولت در فرایند تولید، معادل ۱/۳ میلیون ریال به صورت مالیات‌های ضمنی و غیر مستقیم پرداخت نموده است. سیاست‌های دولت در این سال در خصوص نهاده‌های قابل مبادله و داخلی یکسان بوده است به طوری که تولید کننده در قبال به کارگیری این نهاده به ترتیب به میزان ۱/۲ میلیون ریال و ۰/۳ میلیون ریال و در مجموع ۱/۵ میلیون ریال از یارانه غیر مستقیم برخوردار بوده است. انحراف سود بازاری از سایه ای مثبت و بیان‌گر آن است که در سال ۱۳۸۲ سودآوری محصول با دخالت دولت و در بازار داخلی بیشتر از شرایط تجارت آزاد می‌باشد.

تفسیر نتایج به دست آمده از فاکتورهای ماتریس تحلیل سیاستی طی سالهای ۱۳۸۳ - ۱۳۸۶ در مقایسه با سال ۱۳۸۲ تقریباً یکسان می‌باشد. همان طور که در جدول ۲ مشاهده می‌شود، مقدار تفاوت درآمد، هزینه نهاده‌های قابل تجارت و غیر قابل تجارت طی سالهای ۱۳۸۳-۱۳۸۶ منفی به دست آمده است. مقدار منفی درآمد نشان می‌دهد که سود سایه‌ای بیشتر از سود بازاری است و تولید کننده با اعمال سیاست‌های مداخله‌ای دولت متحمل ضرر می‌شود. عدد منفی هزینه نهاده‌های قابل تجارت نشان‌دهنده پرداخت یارانه غیر مستقیم به تولید کننده و مقدار منفی تفاوت هزینه نهاده‌های غیر قابل تجارت بیانگر دریافت یارانه توسط تولید کنندگان داخلی است. مقدار سود در سالهای ۱۳۸۴ و ۱۳۸۶ همانند سال ۱۳۸۲ مثبت به دست آمده است که حاکی از پرداخت یارانه غیر مستقیم به تولید کنندگان داخلی محصول می‌باشد. همچنین مقدار سود در سالهای ۱۳۸۳ و ۱۳۸۵ برخلاف سال ۱۳۸۲ منفی به دست آمده که

اقتصاد کشاورزی و توسعه - سال بیست و یکم، شماره ۸۳

حاکمی از دریافت مالیات از تولید کنندگان داخلی محصول می باشد. مطابق جدول ۲ در سال ۱۳۸۳، هزینه های تولید به قیمت بازاری و سایه ای و نیز درآمد بازاری نسبت به سال ۱۳۸۲ به ترتیب ۲۳، ۱۵/۵ و ۱/۶ درصد تنزل داشتند، اما در مقابل درآمد سایه ای، سود بازاری و سود سایه ای نسبت به سال ۱۳۸۲ به ترتیب حدود ۴۰، ۴۴ و ۳۴۲ درصد رشد داشتند و همچنان امکان ادامه فعالیت برای تولید کننده وجود دارد.

بر اساس سطر چهارم جدول ۲ در سال ۱۳۸۳، انحراف درآمد، هزینه نهاده های قابل تجارت، غیر قابل تجارت و سود منفی می باشد و مقدار منفی درآمد نشان می دهد که از تولید کننده همانند سال قبل مالیاتهای ضمنی به میزان ۴/۴ میلیون ریال دریافت می شود؛ به عبارتی سیاستهای حمایتی تأثیر منفی بر تولید کنندگان داخلی داشته است.

مقدار منفی هزینه نهاده های قابل مبادله بیانگر آن است که تولید کننده در این سال همانند سال ۱۳۸۲ در قبال به کارگیری این دسته از نهاده ها، یارانه غیر مستقیم دریافت می کند و در مورد نهاده های داخلی بدون تغییر یارانه ها نسبت به سال ۱۳۸۲، همچنان از یارانه های غیرمستقیم به میزان ۰/۳ میلیون ریال برخوردار بوده است. در مجموع تولید کننده برای به کارگیری نهاده ها و عوامل تولید به میزان ۱/۶ میلیون ریال از یارانه های غیر مستقیم برخوردار بوده است. در سال ۱۳۸۳ سود تولید کننده در شرایط بازار داخلی (قیمت بازاری) و همچنین شرایط تجارت آزاد (قیمت سایه ای) همانند سال ۱۳۸۲ مثبت بوده است اما انحراف سود بازاری از سایه ای بر خلاف سال ۱۳۸۲ منفی می باشد که بیانگر آن است که در سال ۱۳۸۳ تولید کننده در شرایط تجارت آزاد توانایی کسب سود بیشتر به میزان ۵/۴ میلیون ریال را داشته است. بنابراین دخالت دولت در سیستم تولید محصول به زیان تولید کننده بوده است.

مطابق با جدول ۲ در سال ۱۳۸۴، هزینه های تولید به قیمت بازاری و سایه ای و نیز درآمد بازاری و سایه ای و سود بازاری به ترتیب نسبت به سال ۱۳۸۳، ۴۸، ۲۶/۵ و ۲۸/۶، ۹/۵، ۵/۶ درصد افزایش داشتند اما در مقابل سود سایه ای، نسبت به سال ۱۳۸۳ در حدود ۶۵ درصد کاهش داشت.

بررسی و ارزیابی سیاستهای .....

در سال ۱۳۸۴، انحراف در آمد، هزینه نهاده‌های قابل تجارت و غیر قابل تجارت منفی می باشد و مقدار منفی در آمد نشان می دهد که تولید کننده در سال ۱۳۸۴ همانند سالهای ۱۳۸۲ و ۱۳۸۳ بر اثر دخالت دولت در فرایند تولید، معادل ۱/۰۳ میلیون ریال به صورت مالیاتهای ضمنی و غیر مستقیم پرداخت نموده است. سیاستهای دولت در این سال در خصوص نهاده‌های قابل مبادله و داخلی یکسان بوده است به طوری که تولید کننده در قبال به کار گیری این نهاده به ترتیب به میزان ۰/۹۴ و ۰/۳۹ میلیون ریال و در مجموع ۱/۳۳ میلیون ریال از یارانه غیر مستقیم برخوردار بوده است. در سال ۱۳۸۴ سود تولید کننده در شرایط بازار داخلی (قیمت بازاری) و همچنین شرایط تجارت آزاد (قیمت سایه ای) همانند سال ۱۳۸۲ و ۱۳۸۳ مثبت بوده است، اما انحراف سود بازاری از سایه ای بر خلاف سال ۱۳۸۳ مثبت می باشد که بیانگر آن است که سودآوری محصول با دخالت دولت و در بازار داخلی بیشتر از شرایط تجارت آزاد می باشد. همچنین در سال ۱۳۸۵ هزینه‌های تولید به قیمت سایه ای و نیز سود سایه ای به ترتیب نسبت به سال ۱۳۸۴ برابر ۱۰، ۱۱/۳ درصد افزایش داشتند اما در مقابل در آمد بازاری، سود بازاری، سود سایه ای، در آمد سایه ای نسبت به سال ۱۳۸۴ به ترتیب در حدود ۱۶، ۱/۴، ۴۸، ۸/۶ درصد کاهش داشتند.

در سال ۱۳۸۵، انحراف در آمد، هزینه نهاده‌های قابل تجارت و غیر قابل تجارت و سود منفی می باشند و مقدار منفی در آمد نشان می دهد که تولید کننده در سال ۱۳۸۵ بر اثر دخالت دولت در فرایند تولید، معادل ۱/۶ میلیون ریال به صورت مالیاتهای ضمنی و غیر مستقیم پرداخت نموده است. سیاستهای دولت در این سال در خصوص نهاده‌های قابل مبادله و داخلی یکسان بوده است به طوری که تولید کننده در قبال به کار گیری این نهاده به ترتیب به میزان ۱/۰۶ میلیون ریال و ۰/۴۸ میلیون ریال و در مجموع ۱/۵۴ میلیون ریال از یارانه غیر مستقیم برخوردار بوده است. انحراف سود بازاری از سایه ای نیز منفی بوده و بیانگر آن است که در سال ۱۳۸۵ تولید کننده در شرایط تجارت آزاد توانایی کسب سود بیشتر به میزان ۰/۰۵ میلیون ریال را داشته است. بنابراین دخالت دولت در سیستم تولید محصول به زیان تولید کننده بوده است.

اقتصاد کشاورزی و توسعه - سال بیست و یکم، شماره ۸۳

در سال ۱۳۸۶ در آمد بازاری و سایه‌ای، هزینه‌های تولید به قیمت بازاری و سایه‌ای و نیز سود بازاری و سایه‌ای به ترتیب نسبت به سال ۱۳۸۵ برابر ۱۳۸۵، ۵۲، ۶۰، ۲۶، ۶۰، ۱۶۴ و ۶۰ درصد افزایش داشتند. بر اساس سطر چهارم جدول ۲ در سال ۱۳۸۶ انحراف در آمد، هزینه نهاده‌های قابل تجارت و غیر قابل تجارت همگی منفی می باشند و مقدار منفی در آمد نشان می دهد که تولید کننده در سال ۱۳۸۶ بر اثر دخالت دولت در فرایند تولید، معادل ۳/۰۷ میلیون ریال به صورت مالیاتهای ضمنی و غیر مستقیم پرداخت نموده است.

سیاستهای دولت در این سال در خصوص نهاده‌های قابل تجارت و داخلی یکسان بوده است به طوری که تولید کننده در قبال به کارگیری این نهاده به ترتیب به میزان ۳/۸ میلیون ریال و ۰/۵۰ میلیون ریال و در مجموع ۴/۳ میلیون ریال از یارانه غیر مستقیم برخوردار بوده است. در سال ۱۳۸۶ سود تولید کننده در شرایط بازار داخلی (قیمت بازاری) و همچنین شرایط تجارت آزاد (قیمت سایه ای) همانند سال ۱۳۸۲ و ۱۳۸۳ و ۱۳۸۴ و ۱۳۸۵ مثبت بوده است اما انحراف سود بازاری از سایه ای بر خلاف سال ۱۳۸۳ و ۱۳۸۵ مثبت می باشد که بیانگر آن است سودآوری محصول با دخالت دولت و در بازار داخلی بیشتر از شرایط تجارت آزاد می باشد. به منظور تکمیل تحلیلهای ماتریس تحلیل سیاستی، شاخصهای منتج از آن نیز محاسبه و در جدول ۳ ارائه شده است:

جدول ۳. شاخصها و ضرایب حمایتی کلزا

UC _x	UC _d	SRP	PC	PCR	EPC	NPCO	NPCI	شاخص سال
۰/۵۶	۰/۶۷	۰/۰۳	۱/۱	۰/۶۳	۰/۹۹	۰/۸۴	۰/۳۸	۱۳۸۲
۰/۳۱	۰/۵۲	-۰/۵۰	۰/۳۶	۰/۴۷	۰/۶۵	۰/۵۹	۰/۳۳	۱۳۸۳
۰/۵۳	۰/۶۰	۰/۰۳	۱/۱	۰/۵۶	۰/۹۹	۰/۸۹	۰/۴۵	۱۳۸۴
۰/۶۴	۰/۷۹	-۵/۹	۰/۹۷	۰/۷۷	۰/۹۲	۰/۸۱	۰/۴۰	۱۳۸۵
۰/۵۰	۰/۶۵	۰/۰۹	۱/۵۱	۰/۶۱	۱/۰۸	۰/۷۷	۰/۱۹	۱۳۸۶

مأخذ: یافته‌های تحقیق

بررسی و ارزیابی سیاستهای .....

بر اساس نتایج ارائه شده در جدول ۳ مقدار عددی ضریب حمایت اسمی از نهاده (NPCI) در طی سالهای ۱۳۸۲-۱۳۸۶، که بیانگر چگونگی حمایت از نهاده‌های قابل تجارت است، کوچکتر از یک بوده و بیانگر این است که در مجموع سیاستهای دولت در طی سالهای مورد مطالعه از نهاده‌های قابل مبادله با اعطای یارانه‌های غیرمستقیم حمایت به عمل آورده است؛ به عبارتی به تولیدکننده در به کارگیری نهاده قابل تجارت یارانه غیرمستقیم پرداخت شده است.

مقدار عددی ضریب حمایت اسمی از محصول (NPCO) در طی سالهای مورد بررسی کمتر از واحد است. بر این اساس تولیدکننده در این سالها مالیات غیر مستقیم پرداخت نموده است. در واقع حمایتی از سامانه تولید و بازار محصول صورت نمی گیرد.

یکی دیگر از شاخصهایی که آثار سیاستهای دولت را در بازار محصول و نهاده به طور همزمان نشان می دهد، ضریب حمایت مؤثر (EPC) می باشد که مقادیر آن برای سالهای ۱۳۸۲-۱۳۸۵ کمتر از واحد (۰/۹۹ و ۰/۶۵ و ۰/۹۹ و ۰/۹۲) و برای سال ۱۳۸۶ بیش از واحد (۱/۰۸) به دست آمده است. این شاخص نشان می دهد که در سالهای ۱۳۸۲-۱۳۸۵ برابری سیاستهای دولت در کل تأثیری بر فرایند تولید محصول نداشته است، اما در سال ۱۳۸۶ مجموع این سیاستها به نوعی از فرایند تولید حمایت بعمل آورده است.

همچنین شاخص PCR بیانگر آن است که تا چه اندازه می توان برای نهاده‌های داخلی (با در نظر گرفتن بازگشت نرمال برای سرمایه) هزینه پرداخت کرد تا همچنان قدرت رقابت داشت. در واقع هر چه شاخص مزبور کوچکتر باشد توانایی رقابت بیشتر محصول را نشان می دهد. بنابر نتایج به دست آمده، توانایی رقابت پذیری به صورت $1385 > 1382 > 1386 > 1384 > 1383$ می باشد. شاخص دیگری که به مراتب کاملتر از شاخص EPC می باشد، ضریب سود (PC) نام دارد. زیرا روی هم رفته اثر سیاستها را مد نظر قرار می دهد. مقادیر آن برای سالهای ۱۳۸۲ و ۱۳۸۴ و ۱۳۸۶ بیشتر از واحد و برای سالهای ۱۳۸۳ و ۱۳۸۵ کمتر از واحد به دست آمده است. این شاخص نشان می دهد که در سالهای ۱۳۸۲ و

اقتصاد کشاورزی و توسعه - سال بیست و یکم، شماره ۸۳

۱۳۸۴ و ۱۳۸۶ اثر انتقالی سیاستها منجر به افزایش سود بازاری شده است؛ به عبارتی این ضریب بیان می‌کند که سود بازاری تا چه حد نسبت به سود سایه ای افزایش داشته است. افزایش سود بازاری در سال ۱۳۸۶ بیشتر شده و در سالهای ۱۳۸۲ و ۱۳۸۴ این افزایش سود بدون تغییر باقی مانده است و این بدان مفهوم می‌باشد که مجموع سیاستها به سمت افزایش سود بازاری پیش می‌رود. مقدار عددی نسبت یارانه به تولید کنندگان در سالهای ۱۳۸۲ و ۱۳۸۴ و ۱۳۸۶ مثبت اما کوچکتر از واحد و در سالهای ۱۳۸۳ و ۱۳۸۵ منفی می‌باشد. بر این اساس میزان اخلال در سیستم کشاورزی در سالهای ۱۳۸۳ و ۱۳۸۵ کمتر بوده و احتمال سود آور بودن فعالیت تولید کننده در شرایط رقابت (تجارت) آزاد بیشتر است. در سالهای ۱۳۸۲ و ۱۳۸۴ و ۱۳۸۶ میزان اخلال در سیستم کشاورزی بیشتر بوده و احتمال سودآوری فعالیت تولید کننده در شرایط رقابت (تجارت) آزاد کمتر است.

یکی دیگر از شاخصهایی که نشان می‌دهد آیا تولید کننده داخلی در شرایط فعلی و با وجود انحراف در قیمت محصول و نهاده‌ها قادر به رقابت در بازار داخلی بوده، توان رقابت داخلی می‌باشد که مقادیر آن برای سالهای ۱۳۸۲-۱۳۸۶ کمتر از واحد به دست آمده است. این شاخص نشان می‌دهد که در سالهای ۱۳۸۲-۱۳۸۶ تولید کننده در تولید محصول خود دارای توان رقابت هزینه ای داخلی است. شاخص توان رقابت صادراتی مبین آن است که آیا محصول تولیدی در شرایط فعلی و با صرف نهاده‌ها با قیمت داخلی (که ممکن است دارای انحراف باشد) توان رقابت در بازارهای جهانی را دارد؟ مقادیر این شاخص برای سالهای ۱۳۸۲-۱۳۸۶ کمتر از واحد به دست آمد. این شاخص نشان می‌دهد که در سالهای ۱۳۸۲-۱۳۸۶ زارع در تولید محصول خود دارای توان رقابت هزینه ای صادراتی است.

نتیجه گیری و پیشنهاد

در یک جمع بندی کلی با توجه به ضرایب NPCI, NPCO, EPC, PCR, PC, SRP می‌توان گفت که حمایت‌های دولت از نهاده‌های دخیل در تولید کلزا و بازار آن تا حدی وجود داشته است. همان‌طور که پیش از این ذکر شد، هدف از مطالعه حاضر، ارزیابی

بررسی و ارزیابی سیاستهای .....

سیاستهای حمایتی دانه‌های روغنی در استان گلستان به عنوان نماینده استانهای تولیدکننده کشور (به طور اعم) با تأکید (به طور اخص) بر کلزا می‌باشد. همچنان که بیان شد، دخالت دولت در یکی از بازارها، خواه ناخواه بر دیگر بازارهای کشاورزی چه بازار نهاده و چه بازار محصول تأثیر اجتناب‌ناپذیری می‌گذارد که در نهایت منجر به خنثی شدن اثرات حمایت مثبت دولت گردیده و حمایتهای منفی را بر این بخش تحمیل می‌کند که در نهایت منجر به دلسرد شدن تولیدکنندگان و عدم بهره‌گیری از ظرفیتهای بالقوه تولیدی می‌گردد. ضریب حمایت اسمی از نهاده‌ها در ماتریس تحلیل سیاستی محصول کلزا کوچکتر از یک بوده و حاکی است که تحت نرخ سایه‌ای ارز نه تنها از تولیدکنندگان حمایت نهاده‌ای یا تولیدی می‌شود، بلکه در هیچ یک از سالهای تحت بررسی مالیات پنهان یا غیر مستقیم نیز از تولیدکننده دریافت نمی‌شود. ضریب حمایت اسمی محصول در این تحقیق کوچکتر از یک می‌باشد؛ یعنی از بازار فروش محصول کلزا حمایت نمی‌شود. شاخص حمایت مؤثر تنها در سال ۱۳۸۶ بیانگر حمایت کلی دولت در مجموع بازارهای نهاده و محصول به طور همزمان بوده است.

در خاتمه با توجه به نتایج تحقیق حاضر موارد زیر پیشنهاد می‌شود:

۱. از آنجا که مقادیر به دست آمده از شاخصهای حمایتی نشاندهنده حمایتهای مستقیم و غیرمستقیم دولت از بازار محصول و نهاده‌های محصولات کشاورزی می‌باشد، باید کوشید تا دامنه این فعالیتها با هدف توسعه صادرات کشاورزی این محصولات افزایش یابد تا با افزایش درآمدهای صادراتی، رفاه جامعه و کشاورزان افزایش یابد.

۲. با توجه به وجود شرایط ریسک و عدم حتمیت در تولید محصولات کشاورزی و با توجه به اینکه مزیت نسبی پدیده ای ایستا نیست و ممکن است از دوره‌ای به دوره دیگر و از منطقه‌ای به منطقه دیگر متفاوت باشد، توصیه می‌شود در آینده مطالعات دیگری در همین زمینه و در مناطق مختلف انجام گیرد تا بتوان با استفاده از نتایج آنها تصمیمات بهتری گرفت.

منابع

۱. انجمن صنفی صنایع روغن نباتی ایران، ۱۳۹۰. آمارنامه‌های سال‌های ۱۳۸۰-۱۳۸۷.
۲. بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران (سالهای مختلف). گزارش اقتصادی و ترازنامه بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران. تهران.
۳. بستاک، م. ۱۳۸۱. تحلیل اقتصادی آثار سیاست‌های قیمت‌گذاری محصولات دامی. پایان‌نامه دکتری، دانشگاه تربیت مدرس، تهران.
۴. جیران، ع. و مهربانیان، ا. ۱۳۸۴. فرایند تحول سیاست‌های کشاورزی در ایران (به انضمام تجارب سایر کشورها). وزارت جهاد کشاورزی، معاونت برنامه‌ریزی و اقتصادی و مؤسسه پژوهش‌های برنامه‌ریزی و اقتصاد کشاورزی. مدیریت امور پردازش و تنظیم یافته‌های تحقیقاتی. تهران.
۵. ثاقب، ح. ۱۳۸۴. بررسی سیاست‌های حمایتی در بخش کشاورزی با استفاده از ماتریس تحلیل سیاستی، مطالعه موردی کیوی در شمال ایران. *پژوهش‌نامه بازرگانی*، شماره ۳۵: ۱۵۳ - ۱۷۶.
۶. خیراندیش، م. ۱۳۸۵. مطالعه اثر سیاست‌های حمایتی دولت بر بخش کشاورزی (زیر بخش دام و طیور). پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه آزاد اسلامی. واحد علوم و تحقیقات.
۷. رحیمی، ع. ۱۳۷۹. سیاست‌های حمایت از کشاورزی (مطالعه موردی بخش‌های دام و شیلات کشور). سلسله انتشارات روستا و توسعه، شماره ۳۷.
۸. رضایی، س. ۱۳۸۸. ارزیابی سیاست‌های حمایتی دولت از بخش کشاورزی ایران (زیر بخش باغبانی و خدمات عمومی). پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشکده اقتصاد و توسعه کشاورزی دانشگاه تهران.
۹. سازمان حمایت از تولید کننده و مصرف کننده. ۱۳۹۰. قابل دسترس در: WWW.IFIF.IR
۱۰. سلامی، ح. و اشراقی، ف. ۱۳۸۰. تأثیر سیاست‌های حمایت قیمتی بر روند رشد تولیدات کشاورزی در ایران. *فصلنامه اقتصاد کشاورزی و توسعه*، ۹ (۳۶): ۷-۲۱.

بررسی و ارزیابی سیاستهای .....

۱۱. شیرانی راد، ا. و دهشیری، ع. (۱۳۸۶). راهنمای کلزا: کاشت، داشت و برداشت. سازمان تحقیقات و آموزش کشاورزی، معاونت آموزش و تجهیز نیروی انسانی. دفتر خدمات تکنولوژی آموزشی.

۱۲. مرکز پژوهشهای مجلس شورای اسلامی. قابل دسترس در: WWW.MAJLIS.IR

۱۳. مؤسسه مطالعات و پژوهشهای بازرگانی. ۱۳۸۸. کتابخانه مرکزی.

۱۴. مؤسسه پژوهشهای برنامه‌ریزی و اقتصاد کشاورزی. ۱۳۸۴. فرایند تحول کشاورزی در ایران (به انضمام تجارب سایر کشورها). وزارت جهاد کشاورزی. معاونت برنامه‌ریزی و اقتصادی. مؤسسه پژوهشهای برنامه‌ریزی و اقتصاد کشاورزی. مدیریت امور پردازش و تنظیم یافته‌های تحقیقاتی.

۱۵. مهربانیان، ا. و مؤذنی، س. ۱۳۸۷. بررسی یارانه‌های پرداختی و اعتبارات دولت به بخش کشاورزی در ایران و تجارب سایر کشورها. گروه پژوهشی سیاستهای حمایتی. مؤسسه پژوهشهای برنامه‌ریزی و اقتصاد کشاورزی. وزارت جهاد کشاورزی.

۱۶. نوری، ک. ۱۳۸۶. تحلیلی بر وضعیت مزیت نسبی و حمایت از سویای تابستانه در ایران. مجله اقتصاد و کشاورزی، ۲(۳): ۶۹-۸۷.

۱۷. وزارت جهاد کشاورزی. ۱۳۸۲. مزیت نسبی، اشتغال‌زایی و ارزیابی گروهی از محصولات منتخب بخش کشاورزی. قابل دسترس در: WWW.MAJ.IR

18. Kubursi, A.A. 2005. Effects of exports from new industrial countries on US industries, in W. Kasper and T.G. Parry (eds). Growth, Trade and Structural Change in an Open Australian Economy Centre for Applied Economic Research. University of New South Wales. Sydney.

19. Monke, E. A. and Pearson, S. R. 1989. The policy analysis and matrix for agriculture development. Ithaca, N.Y.USA: Cornell University Press.

20. OECD 2007. Agricultural policies in OECD countries-monitoring and evaluation.

21. OECD. 2002. Methodology for the measurement of support use in policy evaluation.
22. Shujie, Y. 1997. Comparative advantage and crop diversification: a policy analysis for the agriculture. *Journal of Agricultural Economics*, 48(2): 211-222.
23. Yao, S. 1997. Comparative advantage and crop diversification. *Journal of Agricultural Economics*, 48(2): 211-222.